

การปรับตัวพุทธศาสนาในอีสานท่ามกลางการแพร่กระจายแนวคิด แบบพระสายวัดป่าธรรมยุติกนิกาย

ธีระพงษ์ มีธสง

สาขาวิชา ศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ถึงการปรับตัวพุทธศาสนาในอีสานท่ามกลางการแพร่กระจายแนวคิดแบบธรรมยุติกนิกาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้เครื่องมือคือการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมายจำนวน 36 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิเคราะห์ข้อมูลเนื้อหาเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า ธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ เมื่อแพร่กระจายไปยังหัวเมืองอีสานซึ่งมีพุทธศาสนาแบบชาวบ้านอีสานอยู่ก่อนแล้ว ภายใต้การสนับสนุนจากกลไกรัฐไทย ทำให้แนวคิดแบบธรรมยุติกนิกายโดยการนำของพระสายวัดป่าได้รุกคืบมายังดินแดนอีสานส่งผลต่อพุทธศาสนาแบบอีสานอย่างมาก จนนำไปสู่การปรับตัวทั้งในแง่ของการเผชิญหน้า จนนำไปสู่ความตึงเครียดหลายพื้นที่ในอีสาน เกิดการต่อรองและการช่วงชิง และการโต้แย้งเพื่อตอบโต้ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมถึงเกิดการประนีประนอมจนนำไปสู่การปรับตัวเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของพุทธศาสนาแบบอีสาน

คำสำคัญ: การปรับตัว, พุทธศาสนาในอีสาน, การแพร่กระจาย, ธรรมยุติกนิกาย

รับต้นฉบับ 4 มกราคม 2562 แก้ไขตามผู้ทรงคุณวุฒิ 8 มีนาคม 2562 รับลงตีพิมพ์ 27 มีนาคม 2562

The Adaptation of Isan Buddhism in the Midst of Propagation of the Concept of Forest Monks in Dhammayuttikanikaya

Theerapong Meethaisong
Program of Religion and Wisdom for Development
Faculty of Humanities and Social Sciences
Mahasarakham University, Thailand

Abstract

This research article aims to analyze the adaptation of Isan Buddhism in the midst of Propagation of Dhammayuttikanikaya. The in-depth interview was used as the tool for data collection from the target groups of 36 persons. Its result was found that Dhammayuttikanikaya was set up in the midst of political change significantly and expanding to the northeastern by supporting of state power resulting to adaptation of popular Buddhism by contestation encounter and compromise for creating new identity of Buddhism in Isan.

Keywords; Adaptation, Isan Buddhism, Propagation, Dhammayuttikanikaya

บทนำ

พุทธศาสนาจากอินเดียได้แพร่กระจายไปยังดินแดนต่าง ๆ หลายยุคหลายสมัย แม้ว่าจะหายไปจากอินเดียแล้ว แต่ยังปรากฏแพร่หลายในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นต่างมีวัฒนธรรม ความเชื่อเดิมอยู่แล้ว เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามายังท้องถิ่นนั้น ๆ ในฐานะเป็นระบบความเชื่อใหม่ ทำให้เกิดการเผชิญหน้ากันทางวัฒนธรรมทางความเชื่อระหว่างความเชื่อแบบท้องถิ่นกับความเชื่อที่เข้ามาใหม่ เช่นเดียวกับพุทธศาสนาในอีสานที่เดิมเป็นพุทธศาสนาท้องถิ่นที่มีคติแบบล้านช้างที่มีอัตลักษณ์ผสมผสานระหว่างความเชื่อเดิมคือ ผี กับพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่ เกิดการแลกเปลี่ยน ช่วงชิงพื้นที่ทางความเชื่อหรือแม้แต่การผสมผสานเข้าด้วยกัน ทำให้พุทธศาสนาแบบเดิมต้องปรับตัว กลืนกลายไปตามบริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ

การปรับตัวของพุทธศาสนาในระยะแรกเป็นการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่นแบบผี แต่ต่อมา สังคมอีสานเปิดรับวัฒนธรรมต่าง ๆ จากภายนอก เช่น ศาสนาพราหมณ์ คริสต์ อิสลาม รวมถึงการแพร่กระจายแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาใหม่ ๆ ที่มาจากศูนย์กลางการปกครองของประเทศไทย ส่งผลให้พุทธศาสนาแบบอีสานล้านช้างต้องเผชิญกับการปรับตัวอย่างรวดเร็วและรุนแรง โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐไทยส่วนกลางเริ่มหันมาสนใจอีสานในฐานะเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของรัฐไทย แต่วัฒนธรรมอีสานหาได้มีส่วนคล้ายคลึงกับส่วนกลางไม่ เพราะมีคติแบบล้านช้างและล้านนาเป็นส่วนมาก ทำให้รัฐไทยจำเป็นต้องสร้างให้อีสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมส่วนกลางที่เรียกว่าวัฒนธรรมไทย

รากเหง้าทางวัฒนธรรมอีสาน ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางศาสนาพุทธ ทำให้รัฐไทยหันมาสนใจที่จะใช้กลไกทางศาสนาเป็นเครื่องมือทำให้อีสานกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย รัชกาลที่ 4 คราวดำรงเพศสมณะเป็นพระวชิรญาณภิกขุ ได้ตั้งคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ตามแนวคิดของพระองค์ในนาม “ธรรมยุติกนิกาย” เมื่อขึ้นครองราชย์จึงได้อาศัยกลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุตที่ทรงตั้งขึ้นส่งมายังอีสานเพื่อปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมทางความเชื่อของอีสานแบบล้านช้างให้กลายเป็นวัฒนธรรมไทย

การแพร่กระจายเข้ามายังอีสานของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายภายใต้กลไกอำนาจรัฐมีผลกระทบต่อความเชื่อพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอีสานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทำให้พุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอีสานมีการตั้งรับ ปรับเปลี่ยน ต่อรอง ช่วงชิง และปรับตัวอย่างน่าสนใจยิ่ง

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาพุทธศาสนาในอีสานที่ปะทะกับการแผ่ขยายแนวคิดแบบพระสายวัดป่าธรรมยุติกนิกายอันนำไปสู่การปรับตัว

วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เก็บข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยเลือกกลุ่มเป้าหมายจาก 4 จังหวัด จำนวน 36 รูป/คน แบ่งเป็นกลุ่มผู้นำทางศาสนาจำนวน 12 คน นักวิชาการทางศาสนาจำนวน 4 คน ผู้นำบิณฑบาตจำนวน 20 คน ทำการวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและลงเก็บข้อมูลสนามเกี่ยวกับปรากฏการณ์การปรับตัวของพุทธศาสนาอีสานในประเด็นที่เกี่ยวกับเงื่อนไขการเกิดขึ้นและแพร่กระจายแนวคิดแบบธรรมยุติกนิกายในอีสานอย่างรวดเร็วภายใต้การหนุนหลังจากรัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ 4-5 เรื่อยมา การรุกคืบอย่างมีพลังของธรรมยุติกนิกายส่งผลต่อการปรับตัวของพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอย่างน่าสนใจ

จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายในยุคแรกอาจมีนัยยะทางการเมืองของผู้นำประเทศในขณะนั้นต้องการนำเอาแนวคิดแบบธรรมยุติกนิกายที่เชื่อว่าเป็นกระบวนการทางคณะสงฆ์รูปแบบใหม่ที่บริสุทธิ์กว่าคณะสงฆ์เดิมที่เชื่อว่าจะได้ถูกทำให้หายไปตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังนั้น การตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น จึงเป็นการรื้อฟื้นพุทธศาสนาแนวใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระสงฆ์มอญ แล้วนิกายใหม่ก็ได้แพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในอีสาน กล่าวคือ ขณะที่พระวชิรญาณภิกขุพำนักอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร มีพระภิกษุอีสานรูปแรกที่ปรากฏ

หลักฐานว่าได้รับการเข้าถวายตัวต่อพระวชิรญาณภิกขุ คือ พระดี พนฺธุโล ที่วัดบวรนิเวศวิหารในราวปี พ.ศ. 2379 และต่อมา พระดีก็เปลี่ยนแปลงมาปฏิบัติหรืออุปสมบทใหม่เป็นพระภิกษุในธรรมยุติกนิกาย มีข้อสันนิษฐานว่า พระดี พนฺธุโล น่าจะได้พบกับพระวชิรญาณภิกขุสมัยที่ทรงผนวชอยู่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ต่อเมื่อพระวชิรญาณภิกขุย้ายมาอยู่วัดราชาธิวาส สหธรรมิกที่เคยอยู่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ จำนวน 27 รูป รวมทั้งท่านดี พนฺธุโลด้วย อาจย้ายตามมาด้วย

พระดี พนฺธุโล เป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานี สันนิษฐานว่า ท่านเกิดในราวปี พ.ศ. 2341-2345 ณ บ้านหนองไหล ตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และน่าจะบวชตามคติพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นในสมัยนั้น คือเป็นพุทธศาสนาแบบล้านช้าง (มหานิกาย) โดยอาจบวชที่วัดในหมู่บ้าน หรือใกล้บ้านท่าน ต่อมาได้เดินทางเข้ามายังเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นปกติของพระในสมัยนั้น เมื่อบวชแล้ว ก็เข้ามายังเมืองหัวเมืองใหญ่ ๆ เพื่อศึกษาเล่าเรียนกับสำนักเรียน หรือพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียง สันนิษฐานว่า ท่านน่าจะมาพักอาศัยอยู่ที่วัดเหนือท่า (ต่อมาเป็นวัดร้าง) ประมาณปี พ.ศ. 2369 มีญาติโยมจากจังหวัดหนองคายจำนวนหนึ่ง ได้เดินทางมาตามหาญาติพี่น้องที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่มัยรัชกาลที่ 3 ในคราวสู้รบกับเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ ได้มาขอพักอาศัยที่วัดเหนือท่า แต่ก็ไม่พบญาติพี่น้อง จึงได้เดินทางตามหลงไปยังกรุงเทพมหานคร สันนิษฐานว่า ท่านดี พนฺธุโล น่าจะขอติดตามเพื่อเดินทางไปยังกรุงเทพฯ ร่วมกับชาวหนองคายกลุ่มนั้น ในขณะที่ท่านเป็นพระหนุ่มอายุราว 22-24 ปี ซึ่งต้องการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ประกอบกับในช่วงนี้ พุทธศาสนาในกรุงเทพฯ กำลังเฟื่องฟูในเรื่องการศึกษา

เมื่อมาถึงกรุงเทพมหานครแล้ว ได้เข้าไปอาศัยอยู่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อศึกษาปริยัติธรรม เพราะในสมัยนั้น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ถือว่าเป็นศูนย์กลางของการศึกษาด้านปริยัติธรรมที่มีชื่อเสียงเป็นที่รับรู้กันทั่วไป และสมเด็จพระสังฆราชแทบทุกรูปก็พำนักอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์แห่งนี้ ย่อมได้รับการสนับสนุนจากรัฐในฐานะเป็นศูนย์กลางของอำนาจการปกครองพระสงฆ์อีกด้วย สันนิษฐานว่า การเข้ามาอยู่ในวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ของท่านดี พนฺธุโล น่าจะตรงกับช่วงที่สมเด็จพระสังฆราช (ต๋อน) เป็นเจ้าอาวาสอยู่พอดี (พ.ศ. 2365-2385)

เมื่อท่านได้รับการศึกษาปริยัติธรรมตามแบบอย่างสำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์แล้ว อาจย้ายไปยังวัดราชาธิวาสตามพระวชิรญาณภิกขุ หรืออาจได้รับการชักชวนให้มาปฏิบัติเข้าเป็นธรรมยุติกนิกายในเวลาต่อมา ซึ่งในขณะนั้น ท่านน่าจะมียุคราว 31-38 ปี เมื่อได้รับญัตติเป็นธรรมยุติกนิกายแล้ว ท่านได้รับการสนับสนุนจากพระวชิรญาณภิกขุให้เดินทางกลับมายังหัวเมืองอุบล โดยมาพักจำพรรษาอยู่ที่วัดเหนือท่าซึ่งท่านเคยบวชและจำพรรษาอยู่ที่นี้ เพื่อมาชักชวนพระสงฆ์ในท้องถิ่นเข้ามาเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมยุติกนิกาย โดยเห็นได้จากกรณีที่ท่านได้ชักชวนและนำท่านม้าว เทวธมฺมี เข้ามายังกรุงเทพฯ และได้เข้ามาถวายตัวต่อพระวชิรญาณภิกขุในปี พ.ศ. 2385 (พระพรหมมณี. 2478 : 19) ซึ่งต่อมาได้มาร่วมกับท่านทำงานในการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายในอีสาน

ท่านม้าว เทวธมฺมี ถือกำเนิดในปี พ.ศ. 2361 ที่คุ้มเหนือในเมืองอุบลราชธานี มีรูปร่างลักษณะสันตตสมส่วน ผิวขาว มารยาทเรียบร้อย โยมบิดา แต่เดิมเคยอาศัยอยู่บ้านหนองไหล และเป็นเครือญาติเดียวกันกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ ลีริจินฺโท) แต่ได้ย้ายเข้ามารับราชการเป็นกรมการตำแหน่งเมือง ได้บรรพชาและอุปสมบทที่วัดเหนือ ซึ่งท่านดี พนฺธุโล ได้เคยบวชและจำพรรษาอยู่ก่อน เมื่อเข้ามาอยู่วัดเหนือแล้ว ท่านดี พนฺธุโล คงเห็นว่าท่านม้าว เป็นผู้มีไหวพริบปฏิภาณดี มีความฉลาด มีบุคลิกดี มีทรวดทรงสันตตสีเนื้อขาวสมประกอบทุกส่วน ประกอบกับมารยาทสุภาพน่าเลื่อมใส นอกจากนั้นท่านยังเป็นผู้ที่ “ตื่นจริง นอนจริง นั่งเป็นที่ นอนเป็นที่...กิจที่ทำเป็นเวลาทุกอย่าง” (พระพรหมมณี. 2478 : 28; 19) เมื่ออายุได้ 24 ปี 3 พรรษา จึงได้สนับสนุนให้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ เพื่อเล่าเรียนปริยัติธรรม ฟังนกร้องที่วัดบวรนิเวศวิหารและได้รับการนำเข้ามาถวายตัว ขณะที่เฝ้าอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงยกดวงเทียนส่องทอดพระเนตรดูดวงหน้า และส่วนอื่นของท่านเทวธมฺมี แล้วตรัสกับท่านดี พนฺธุโลว่า “ขรัวดี พระอย่างนี้ ทำไมไม่นำมาให้มาก” ท่านดี พนฺธุโล จึงกราบทูลว่า “หายาก” (พระพรหมมณี. 2478 : 19) ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ได้ญัตติเป็นธรรมยุติกนิกาย ได้ฉายาว่า เทวธมฺมี โดยมีสมเด็จพระสังฆราชสา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ศึกษาเล่าเรียนและเป็นศิษย์ของพระวชิรญาณภิกขุ รวมกับศิษย์ที่มีอยู่แล้วทั้งสิ้น 48 รูป และถือว่าเป็นปูราณธรรมยุติกะวงศ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. 2465 : 64) แม้ว่าจะไม่ปรากฏว่าท่านได้เข้าสอบไล่ในสนามหลวง แต่ท่านก็ได้รับการยกย่องว่าเป็น

ผู้แตกฉาน และมีความรู้ลึกซึ้งในทางธรรมจนเป็นที่ยอมรับของลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก นอกจากท่านม้าวแล้ว ยังปรากฏหลักฐานแม้จะไม่ชัดเจน แต่พอสันนิษฐานได้ว่า น่าจะมีท่านก่ำ คุณสมปบุโนด้วย ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวเมืองสีทันดร (เมืองโขง จำปาสัก) ในขณะที่นั้นอยู่ในการปกครองของสยาม จึงสันนิษฐานว่าท่านก่ำ คุณสมปบุโนน่าจะเป็นหนึ่งในบรรดาศิษย์ของพระวชิรญาณภิกษุในยุคเดียวกับท่านม้าว เทวธมมีด้วย แม้ว่า จะไม่ปรากฏหลักฐานว่า ท่านดี พนฺธุโลได้นำถวายตัวเข้าเฝ้าก็ตาม

ในช่วงนี้เอง ก็มีพระสงฆ์อีสานอีกรูปที่ได้รับญัตติเป็นธรรมยุติกนิกาย คือ พระครูปฐมธรรมธาดา ท่านเป็นชาวอุบลราชธานี แต่ได้มาบวชเรียนในกรุงเทพฯ และเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดปฐมวนาราม มีชื่อปรากฏอยู่ในจำนวนปูราณสธรรมิก ของพระวชิรญาณภิกษุ (เดิม วิชาญพจนกิจ. 2530 : 545) แต่ไม่ทราบประวัติที่ชัดเจน แต่วัดประทุมวนานามในสมัยนั้น เป็นวัดที่อยู่ท่ามกลางชุมชนลาวที่ถูกกวาดต้อนมาในช่วงการทำสงครามกับเจ้าอนุวงศ์ เป็นที่รู้จักกันในสมัยนั้นว่า เป็นวัดลาว หรือวัดของ ชุมชนชาวลาว

จากการที่พระสงฆ์อีสาน คือ ท่านดี พนฺธุโล ท่านม้าว เทวธมมี พระครูปฐมธรรมธาดาได้ญัตติเป็นธรรมยุติกนิกายแล้ว ทำให้เกิดธรรมเนียมการส่งพระสงฆ์อีสานจำนวนหนึ่งที่เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ทุก ๆ 3 ปี อย่างไม่ขาดสาย แต่บางครั้ง ก็ไม่สามารถได้ อุปสมบทได้ตามประสงค์ ทำให้บางส่วนเดินทางกลับมายังท้องถิ่น หรือบางปีก็เกิดโรคระบาดทำให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย ไม่สามารถเดินทางไปอุปสมบทได้ตามที่ประสงค์ ทำให้พระวชิรญาณภิกษุ ทรงเห็นว่า การบวชเป็นพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกาย เป็นสิ่งที่ ยุ่งยาก ผู้ประสงค์จะบวชจะต้องเดินทางมาบวชกับอุปัชฌาย์ที่กรุงเทพฯ เท่านั้น ซึ่งการเดินทางเป็นเรื่องที่ยากลำบากมากต้องเสี่ยงภัยอันตราย รวมถึงโรคภัยไข้เจ็บ จึงได้อนุโลม และแต่งตั้งให้ท่านดี พนฺธุโล และท่านม้าว เทวธมมี เป็นพระอุปัชฌาย์ ให้บรรพชาและอุปสมบทแก่กุลบุตร หรือให้ญัตติใหม่แก่พระสงฆ์ที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลง มาเป็นธรรมยุติกนิกายทำให้สถานการณ์การบวชได้ผ่อนคลาย และมีความสะดวกมากยิ่งขึ้น สำหรับผู้ที่ต้องการจะบวช หรือเปลี่ยนแปลงมาเป็นธรรมยุติกนิกาย

แสดงให้เห็นว่า การคัดเลือกพระสงฆ์ที่จะมาเป็นธรรมยุติกนิกาย จะต้องผ่าน ความเห็นชอบ และการคัดเลือกจากพระวชิรญาณภิกษุอย่างเคร่งครัด ผู้ที่ได้รับการนำเข้า

ถวายตัวจะต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อยต้องมีความรู้ความสามารถ มีบุคลิกภาพที่ดี น่าเลื่อมใสศรัทธา จึงได้รับการญัตติเป็นธรรมยุติกนิกาย แม้ว่าระยะหลัง พระวชิรญาณภิกขุจะอนุญาตให้มีการแต่งตั้งท่านตี พนธุโล และท่านม้าว เทวธมฺมี เป็นพระอุปัชฌาย์สามารถให้บรรพชาอุปสมบท รวมถึงญัตติให้แก่พระภิกษุต่างนิกาย ทำให้สถานการณ์การเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายเกิดความคล่องตัวมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกที่ท่านตี พนธุโล ได้ญัตติเป็นธรรมยุติกนิกายแล้ว กลับมายังหัวเมืองอุบล ปรากฏว่า เกิดอุปสรรคมากมาย เพราะท่านต้องมาอยู่ร่วมกับพระสงฆ์ต่างนิกายในท้องถิ่น ซึ่งมีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในวัดเหนือที่ท่านเคยอาศัยอยู่ก่อน ยังเป็นวัดมหานิกายซึ่งมีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา ทำให้ท่านต้องอยู่ร่วมกับพระสงฆ์เหล่านั้นอย่างอึดอัด โดยจะเห็นว่าในเวลาต่อมา ท่านได้แยกตัวออกมาจากพระสงฆ์วัดเหนือแล้วมาปรับพื้นที่บริเวณริมทุ่งศรีเมืองด้านทิศตะวันตก ปลูกกุฏิหลังเล็ก ๆ หลังคามุงหญ้า ซึ่งมีลักษณะเป็นสำนักย่อย ๆ ขึ้น มีผู้มาเป็นลูกศิษย์ลูกหาขึ้นหลายคน (หมุน โสมะฐิติ. 2505 : 29) แต่ไม่ถือว่าเป็นวัด เป็นแต่เพียงที่พำนักชั่วคราวเพื่อปลีกวิเวกเท่านั้น แต่ตัวท่านยังถือว่าอยู่ที่วัดเหนืออยู่เช่นเดิม

ในขณะเดียวกันการแผ่ขยายแนวคิดแบบพระสายวัดป่าธรรมยุติกนิกายในฐานะเป็นกลไกของรัฐไทย ส่งผลให้เกิดการปะทะกับกลุ่มพุทธศาสนในอีสานที่เป็นพุทธแบบชาวบ้าน จนมีการรายงานไปยังพระวชิรญาณภิกขุให้ได้รับทราบเป็นระยะ ๆ ทำให้เมื่อพระองค์ทรงลาผนวชและขึ้นครองราชย์ในเวลาต่อมาไม่นาน ได้มีรับสั่งให้สร้างวัดธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นวัดแรกในภาคอีสาน ในราวปีพ.ศ. 2394-2406 คือ วัดสุปฏิหาราม โดยพระองค์ได้สละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานให้จำนวน 800 บาท (10 ชั่ง) โดยมอบหมายให้พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีในสมัยนั้นเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง แต่การก่อสร้างอาจใช้ระยะเวลาพอสมควรจึงแล้วเสร็จในตำนานวัดสุปฏิหาราม ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อตกลงกันเห็นว่าที่ทำเหนือซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองกับบ้านบุงกาแขวเป็นที่สังเกตเห็นแก่ผู้ต้องการความสงบ และเป็นที่สุดวกแก่การโคจรบิณฑบาตจะไปในเมืองก็ไม่สู้ไกล จะไปบ้านบุงกาแขวกก็ไม่สู้ห่าง จะไปทางบกทางน้ำก็ง่ายตาย เพราะว่ายูริมน้ำมูลฝั่งซ้ายทางทิศตะวันตกของเมือง เป็นท่าที่ตืออยู่ค้ำน้ำก็ลึกเข้าออกสะดวก...ลงมือก่อนสร้างปราสาทที่ทางกำหนดด้านกว้างด้านยาวเท่ากัน ด้านละ

3 เส้นเศษ ขุดรอบกว้างราว 1 วา ลึกราว 3 คอก ต่อมาผู้มีผู้ถวายที่ทางทิศตะวันตกเพิ่มอีก
ด้านยาวของวัดจึงเป็น 5 เส้นเศษ พระอุโบสถตั้งอยู่ส่วนกลางห่างจากประตูด้านตะวันออก
ราว 1 เส้น (ปัจจุบันย้ายจากที่เดิมแล้ว) พระอุโบสถนั้นด้านกว้าง 8 วา ด้านยาว 11 วา 2 คอก
ด้านยาวทั้งเฉียงป็นเป็น 7 ห้อง ด้านกว้างป็นเป็น 4 ห้อง เสาเป็นไม้แก่นทั้งสิ้น
ก่ออิฐโอบเสาส่วนเฉียง หลังคาโดยรอบส่วนเฉียงลดเป็น 2 ชั้น ส่วนบนเป็นหลังเดี่ยว
มีข้อฟ้าใบระกาประดับกระจก หน้าบรรณด้านตะวันออกสลักเป็นลายเครือ ด้านตะวันตก
เป็นลายดอกไม้ร่วง หลังคามุงกระเบื้องไม้ พื้นปูกระเบื้องดินเผา ส่วนกุฏิและเวจกุฏิ
(ห้องส้วม) ก่อสร้างแล้วด้วยไม้ทั้งนั้น เว้นแต่กุฏิเจ้าอาวาสชั้นล่างก่อเป็นตึก (พระพรหมมุนี.
2479 : 20-21) เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ได้รับพระราชทานชื่อว่า สุปฏิณาราม เพราะพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลี แม้ไม่ได้เสด็จมาทอด
พระเนตรเห็นบริเวณดังกล่าว แต่คงได้รับการกราบบังคมทูลจากเจ้าเมืองให้ทรงทราบ
ถึงทำเลที่ตั้งวัดซึ่งอยู่ติดกับทำน้ำพอดี จึงพระราชทานนามว่า วัดสุปฏิณาราม แปลว่า
วัดตั้งติดกับทำน้ำที่ดี หรือเหมาะ (สุปฏิณ์ แปลว่า ทำน้ำดี)

สภาพวัดแบบเก่าได้เปลี่ยนแปลงไปเกือบทั้งหมด พระอุโบสถได้ย้ายจากตรง
กลางวัด แล้วสร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้มีพื้นที่ลานกลางวัด และกว้างขึ้นสำหรับทำกิจกรรม
ทางศาสนา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาให้แก่กุลบุตรชาวอุบลราชธานี

ภาพที่ 1 พระอุโบสถรูปทรงสถาปัตยกรรมแบบใหม่ วัดสุปฏิณาราม จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 2 สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) อดีตนายกสังฆสภา
และเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนาราม
(ที่มา : Facebook ของ Kosin nittayakom)

ภาพที่ 3 ศาสนวัตถุภายในวัดสุปฏิญาราม (พ.ศ. 2558)

ภาพที่ 4 สถาบันพลังจิตตานุภาพภายในวัดสุปฏิญาราม (พ.ศ. 2559)

วัดสุปฏิญาราม จึงเป็นวัดธรรมยุติกนิกายแห่งแรกที่อุบัติขึ้นที่หัวเมือง
อุบลราชธานี นับว่าเป็นวัดธรรมยุตแห่งแรกในภาคอีสาน ภายใต้การสนับสนุนจาก
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหน่วยราชการของเมืองอุบลราชธานี
ทำให้กลายเป็นวัดที่อาจเรียกว่า อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ โดยเห็นได้จากการ
พระราชทานให้มีผู้ปฏิบัติวัดที่เรียกว่า เลกวัด 60 คน พระราชทานนิตยภัต (เงินเดือน)
เดือนละ 8 บาท แก่เจ้าอาวาส คือ ท่านตี พนุโล โดยมีท่านม้าว เทวธมมี เป็นรองเจ้าอาวาส

หลังจากที่มีการสร้างวัดแห่งแรกขึ้นแล้ว เป็นที่ต้องพระราชประสงค์ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐชั้นผู้ใหญ่นิยมสร้างวัดขึ้นอีก
กล่าวคือ อุปฮาดโพธิ ฒ อุบล สร้างวัดศรีทอง ราชบุตรส้อย บุตโรบล สร้างวัดสุทัศน์
เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ ห่วงศ์ (หน่อคำ) สร้างวัดไชยมงคล พระบำรุงราษฎร์
(จุมมณี สุวรรณกฎ) สร้างวัดสระแก้วที่เมืองพิบูลมังสาหาร ต่อมา ได้สร้างวัดหอก่อง
ขึ้นที่เมืองมหาชนะไชย (ยโสธร)

ในยุคนี้ อาจกล่าวได้ว่า วัดธรรมยุติกนิกายได้เริ่มแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะ
การแพร่หลายออกไปจากในหัวเมืองไปสู่เมืองอย่างพิบูลมังสาหาร ซึ่งต่อมาท่านตี
พนุโลได้ไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดสระแก้วแห่งนี้ ทำให้เห็นว่า การเผยแผ่ธรรมยุติกนิกาย
ในห้วงเวลากว่า 20 ปี สามารถสร้างวัดธรรมยุติกนิกายได้จำนวน 6 วัด คือ

1. วัดสุปฏิญาราม มีท่านตี พนุโล เป็นเจ้าอาวาส ต่อมา ได้ตั้งท่านพูน
สงมรฤชิต่าทำหน้าที่แทน เมื่อท่านย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร
2. วัดศรีทอง ได้อารานาท่านม้าว เทวธมมี จากวัดสุปฏิญารามไปเป็น
เจ้าอาวาส
3. วัดสุทัศน์ ได้อารานาท่านพิลา จากวัดสุปฏิญารามไปเป็นเจ้าอาวาส
4. วัดไชยมงคล ได้อารานาท่านสิงห์ เป็นเจ้าอาวาส
5. วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร อารานาท่านตี พนุโล เป็นเจ้าอาวาส
6. วัดหอก่อง เมืองมหาชนะไชย (ยโสธร) อารานาท่านสีดา เป็นเจ้าอาวาส

อาจสรุปเป็นแผนผังได้ ดังนี้

จะเห็นได้ว่า การแพร่กระจายธรรมยุติกนิกายภายใต้คณะสงฆ์ธรรมยุต โดยได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายบ้านเมืองอย่างเต็มที่ ท่ามกลางการเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบเดิมที่ฝังรากลึกในความเชื่อของชาวอีสานมาอย่างยาวนาน ทำให้การเคลื่อนไหวเผยแผ่แนวคิดเป็นไปอย่างมีอุปสรรค จนอาจกล่าวได้ว่า ธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองอุบลในยุคแรกไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แต่การเคลื่อนไหวทางความคิดที่มีอำนาจรัฐสนับสนุนก็ส่งผลกระทบต่อกลุ่มพระสงฆ์พุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอย่างมาก ทำให้เกิดการปรับตัวของพุทธศาสนาอีสานเป็นอย่างมาก

การเกิดขึ้นและแพร่กระจายแนวคิดแบบธรรมยุติกนิกายภายใต้กาลโกอำนาจรัฐเป็นการรุกคืบอย่างทรงพลังยิ่ง ส่งผลให้เกิดแรงกระเพื่อมต่อพุทธศาสนาอีสานที่ถูกมองว่าเป็นศาสนาที่ล้าหลังและไม่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยรวมถึงคติแบบพุทธศาสนามาตรฐานส่วนกลางแบบกรุงเทพฯ พุทธศาสนาอีสานท่ามกลางแรงกดดันดังกล่าวมีการเลือกรับ ปรับตัว ต่อรองภายใต้เงื่อนไขที่น่าสนใจกล่าวคือ

1. เกิดการเผชิญหน้า กลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุตอีสาน ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ได้เคลื่อนไหวเข้าสู่หัวเมืองอุบลราชธานี กระจายออกไปยัง เมืองบริวารที่สำคัญ ๆ เช่น พิบูลมังสาหาร มหาชนะไชย เป็นต้น โดยเฉพาะได้รับความเห็นชอบจากเจ้าเมืองนั้น ๆ ในการให้การสนับสนุนอุปถัมภ์อย่างเต็มที่ในการสร้างวัด รวมถึงสนับสนุนด้านงบประมาณในการก่อสร้าง (Taylor. 1996 : 2539 137-140) ซึ่งเชื่อมโยงสอดคล้องกับนโยบายส่วนกลางที่มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้พระราชทานนโยบาย รวมถึงให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ แม้ว่าวัดธรรมยุติกนิกาย จะถือว่ามีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับนิกายเดิมที่มีอยู่แล้ว แต่พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) ก็ประเมินว่า การประดิษฐานธรรมยุติกนิกายในยุคแรก นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมากทีเดียว เพราะธรรมยุติกนิกายนับเป็นสิ่งใหม่ในสายตาของพุทธศาสนิกชนอีสาน ที่เคยคุ้นชินอยู่กับพุทธศาสนาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวแบบล้านช้าง และอยู่คู่กับสังคม อีสานมานาน อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์อีสานในธรรมยุติกนิกายก็ยังทำงานอย่างต่อเนื่อง และขยันขันแข็งอย่างยิ่ง โดยจะเห็นได้ในยุคต่อมา มีการกระจายวัดธรรมยุติกนิกายไปยัง หัวเมืองในอีสาน โดยเฉพาะหัวเมืองใหญ่ ๆ เช่น ขอนแก่น อุตรธานี เป็นต้น แสดงให้เห็น ถึงการทำงานอย่างเต็มที่และต่อเนื่อง แต่ศูนย์กลางอำนาจของธรรมยุติกนิกายอีสานยังอยู่ที่วัดสุปฏิหาราม และวัดศรีทอง (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. 2534 : 61) โดยมีเจ้าอาวาสของวัด ทั้งสองเป็นผู้บริหารจัดการทั้งการคัดเลือกพระภิกษุอีสานเพื่อส่งไปยังส่วนกลาง และ คัดเลือกพระภิกษุอีสานที่ผ่านการอบรมอุดมการณ์จากส่วนกลางแล้ว ออกมาทำหน้าที่เผยแผร์ อุดมการณ์ของธรรมยุติกนิกายอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

ปกติชาวอีสานเมื่อไปตั้งถิ่นฐานหมู่บ้าน ณ ที่แห่งใด มักสร้างหลักบ้าน (บือบ้าน) พร้อมทั้งสร้างวัดประจำหมู่บ้านคู่กัน ทำให้หมู่บ้านอีสานมักมีวัดประจำหมู่บ้าน ชาวบ้าน มักเรียกว่า วัดบ้านเฮา (บ้านเรา) แต่ละวัดก็จะมีพระสงฆ์เดิม คือพระสงฆ์ท้องถิ่น (พระครองลาว) ประจำอยู่ในวัด เมื่อมีพระสงฆ์กลุ่มใหม่เข้ามายังอีสานในนามพระสงฆ์ ธรรมยุต ก็มักจะหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปในวัดประจำหมู่บ้าน โดยไปอาศัยอยู่ตามป่าช้า หรือ ป่าดอนปู่ตาที่มีอยู่ใกล้เคียง หรือห่างหมู่บ้านออกไปเล็กน้อย โดยปักกลดอยู่ในป่า ชาวบ้าน จึงเรียกพระสงฆ์ธรรมยุตว่า เป็นพระวัดป่า โดยจะเห็นได้ชัดเมื่อมีกลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุต ได้เดินทางไปประกาศธรรมยุตที่เมืองขอนแก่น โดยแบ่งกลุ่มกระจายออกไป คือ

1. หลวงปู่สิงห์ ขนตยาคโม พระอาจารย์ภูมมี วิฑิตมโม พระอาจารย์กมา จิรปัญญา พระอาจารย์หลุย อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าวิเวกธรรม ตำบลโนนทัน อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

2. พระมหาปิ่น ปญญาโณ พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านพระคือ อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

3. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านฝ้อ ตำบลโนนทัน อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

4. พระอาจารย์เก็ง อธิมุตโต พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าชัยวัน บ้านสีฐาน อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

5. พระอาจารย์สิลา อิสฺสโร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านคำไฮ ตำบลเมืองเก่า อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

6. พระอาจารย์อุ้น พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านทุ่ง อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

7. พระอาจารย์ตี ฉนฺโน พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านโคกโจด อำเภอพระลับ จังหวัดขอนแก่น

8. พระอาจารย์ขามา อจฺจุโต พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณร อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านยางคำจังหวัดขอนแก่น

9. พระอาจารย์นิน อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์ วัดป่าสุมนามย์ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ ซึ่งท่านได้ร่วมอยู่ในคณะด้วย ท่านได้เขียนไว้ว่า “ข้าได้พักอยู่กับพระอาจารย์สิงห์ ฟังเสียงพวกโยมคนเมืองขอนแก่น ไม่เคยเห็นพระกรรมฐาน ตื่นเต้นกลัวร้ายดิเตียนกันไปสารพัดต่าง ๆ นานา มิใช่เขาตื่นเต้นไปทางกลัวทางเสื่อมใส ตั้งพวกชาวเมืองราชคฤห์ตื่นเต้นครวญได้เห็นพระพุทเจ้าออกบรรพชาใหม่ไปเที่ยวบิณฑบาตนั้น เมืองขอนแก่นพากันตื่นเต้นอย่างเห็นพระกรรมฐานเป็นสัตว์ เรียกพวกพระกรรมฐานว่า “พวกบักเหลือ” คำว่า “บักเหลือ” นี้เขาว่าพระกรรมฐานทั้งหลายเป็นงูจงอางอีหล้าคางเหลือ มีคนเขาออกมาดูพวก พระกรรมฐาน เขาจำต้องมีมือถือไม้ค้อนกันมาแทบทุกคน เมื่อมาถึงหมู่พวกข้าแล้ว ถือค้อนเดินไปมาเที่ยว ดูพระเณร

ที่พากันพักอยู่ตามร่มไม้และร้านที่เอากิ่งไม้แถม และมุงนั้นไป ๆ มา ๆ แล้วก็ยื่น
เอาไม้ค้อนค้ำเอา ยืนดูกันอยู่ก็มีพอควร แล้วก็พากันกลับบ้าน เสียงร้องว่าเห็นแล้ว
ละพวกบักเหลือ พวกอีหล้าคางเหลือ พวกมันมาแห่น (แหะ) หัวผีหล่อน (กะโหลก)
อยู่ป่าช้าโคกเหล่างา มันเป็นพวกแม่แล้ง ไปอยู่ที่ไหนฝนฟ้าไม่ตกเลยจงให้มันพากันหนี
ถ้าพวกบักเหลือไม่หนีภายในสามสัปดาห์นี้ ต้องได้ถูกแทงไม้ไผ่ค้อนไม้สะแกไปฟาด
หัวมัน...จากนี้ไปก็มีเขียนหนังสือปกฉลากบอกให้หนี ถ้าไม่หนีก็จะเอาลูกทองแดง
มายิงบูชา... นอกจากนั้น ท่านยังเล่าเหตุการณ์ว่า เวลาไปบิณฑบาตไม่มีใครยินดีใส่บาตร
ให้ฉันจนพระอาจารย์สิงห์ภาวนาภาคาอุณหสสวิชัยว่าแรง ๆ ไปเลยว่าตาบอด ๆ หูหนวก ๆ
ปากก็ก ๆ (ใบ้) ไปตามทางบิณฑบาตนั้นแหละ ทั้งมีแยกกันไปบิณฑบาต ตามตรอก
ตามบันไดเรือนไปเลย จึงพอได้ฉันบ้าง ทั้งพระอาจารย์ก็มีการประชุมลูกศิษย์วันสองวัน
ต่อครั้งก็มี ท่านให้อโวกาแก่พวกลูกศิษย์ได้มีความอบอุ่นใจไม่มีความหวาดกลัว
อยู่เสมอ แต่ตัวข้าก็ได้อาศัยพิจารณากำหนดจิตตั้งอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า
ธมโม เหว รกขติ ธมมจารี นี้อยู่เรื่อยไป”

การเผชิญหน้าดังกล่าว เป็นความตึงเครียดที่เกิดขึ้นหลายพื้นที่ในอีสาน ทั้งนี้
อาจเกิดจากความเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองของรัฐ
ซึ่งมีผลกระทบต่อการสูญเสียอำนาจของกลุ่มอำนาจเดิมในท้องถิ่นด้วย

2. เกิดการต่อรองและการช่วงชิง ขณะที่กลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุตเคลื่อนไหว
เพื่อประดิษฐานนิกายธรรมยุตในหัวเมืองอีสาน โดยพยายามอธิบายว่า แนวทาง
แบบธรรมยุตเท่านั้น เป็นพุทธศาสนาบริสุทธิ์ มีการเคลื่อนไหวผ่านระบบการศึกษา
เห็นได้จากพระญาณรักขิต (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการ
การศึกษา (ธีระพงษ์ มีไธสง. 2557 : 46) เพื่อนำเอาการศึกษาแบบส่วนกลางมาเผยแพร่
ในอีสานผ่านพระสงฆ์ธรรมยุต สอดคล้องกับงานวิจัยของ Kamala (1997 : 42) ที่ศึกษา
พระสงฆ์สายวัดป่าในอีสานพบว่า รัฐไทยได้กำชับเฝ้าบอกพระสงฆ์และชาวบ้านในท้องถิ่น
ถึงความสูงส่งของวัฒนธรรมกรุงเทพฯ เพื่อสร้างอุดมการณ์ความเป็นไทยผ่านการศึกษา
เพราะรัฐสยามมักอ้างถึงหน้าที่ของรัฐที่จะกำหนดความคิดและพฤติกรรมของราษฎร
ตามอุดมการณ์ของรัฐสยาม การเผยแพร่อุดมการณ์ของพระสงฆ์ธรรมยุตจึงมีลักษณะ
ที่แฝงด้วยการใช้อำนาจรัฐจูงนำไปสู่การต่อรองของพระสงฆ์ท้องถิ่น ซึ่ง Tanabe และ

Keyes (2002) กล่าวว่า “ความทรงจำทางสังคมเกี่ยวข้องกับสภาวะการณ์ที่สังคมหรือชุมชนหนึ่งตกอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วและอีกทั้งถูกกดทับจากการเมืองการปกครองที่แฝงไว้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เข้ามาจัดการถึงในระดับชีวิตประจำวัน จนก่อให้เกิดความรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิตปัจจุบัน และท้ายที่สุดก่อให้เกิดการตอบโต้หรือต่อรองเพื่อสร้างความมั่นคงผ่านการสร้างความทรงจำทางสังคมโดยการสร้างอัตลักษณ์ของปัจเจกชนหรือของกลุ่มขึ้นมา”

3. เกิดการตอบโต้เพื่อโต้แย้ง การสร้างวัดธรรมยุตในหัวเมืองอุบลซึ่งมีพระสงฆ์ครองลาวที่มีพระสงฆ์สังกัดพุทธศาสนาที่เป็นแบบชาวบ้านซึ่งเป็นพระสงฆ์กลุ่มใหญ่ ในขณะที่เดียวกัน ก็มีกลุ่มพระสงฆ์ของไทยที่นำโดยพระอริยวงศาจารย์ (สู้ย) ที่ได้รับการศึกษาและฝึกหัดแบบพระสงฆ์วัดสระเกศ (วัดภูเขาทอง) และได้รับการส่งตัวมายังหัวเมืองอุบลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ท่ามกลางการยึดครองพื้นที่จากพระสงฆ์ทั้ง 2 กลุ่มที่สามารถครองพื้นที่แห่งศรัทธาของชาวเมืองอุบล การเข้ามาของแนวคิดทางพุทธศาสนาแบบใหม่ (ธรรมยุติกนิกาย) มีผลให้เกิดความขัดแย้งลึก ๆ ในกลุ่มพระสงฆ์ด้วยกัน เพราะกลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตมักได้รับการสนับสนุนจากรัฐทั้งด้านปัจจัยและสิ่งอำนวยความสะดวกทุกอย่าง กลุ่มพระสงฆ์ท้องถิ่นจึงมักแสดงออกต่อกลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุตในแง่ของการต่อต้านทั้งทางตรงและทางอ้อม จนเมื่อมีโอกาสเผชิญหน้ากันในการออกบิณฑบาตในตอนเช้า ทำให้เกิดเหตุการณ์ที่นำไปสู่ความรุนแรง กล่าวคือ ท่านดี พนธุโล ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนาราม (ธรรมยุติกนิกาย) เป็นที่เคารพและศรัทธา...บรรดาลูกเจ้าบ้านหลานเจ้าเมืองตลอดจนกรมการและทนายคำได้มาเป็นศิษย์กลายเป็นคู่แข่งกับท่านพระอริยวงศาจารย์ (สู้ย) เมื่อมีอาการที่แข่งขันกันขึ้นในที่อยู่อย่างนี้นัยว่าสำหรับผู้ใหญ่ก็ยิ่งแสดงอาการเป็นปกติไปมาหาสู่กันดีอยู่ แต่ส่วนพระหนุ่มเณรน้อยแสดงอาการไม่สุภาพต่อกัน มากาละวันหนึ่ง เป็นเวลาเช้า ต่างก็ออกบิณฑบาต ธรรมเนียมบิณฑบาตของเมืองนั้นเดินแถวลำดับพรรษา เมื่อวัดสุปฏิญน์และวัดป่าน้อยเดินทางสวนกันเข้า พอพระเถระผู้ใหญ่เดินหลีกหนีกันพ้นไปแล้ว ส่วนพระหนุ่มเณรน้อยก็เกิดลำประหารกันขึ้นจนหัวร้างข้างแตกไกลหลากันทั่วทั้งบานเมือง (พระพรหมมุนี. 2479 : 24) เหตุการณ์ครั้งนี้ ส่งผลในวงกว้างจนทำให้ฝ่ายบริหารทางบ้านเมืองถึงขนาดต้องออกกฎหมายมิให้พระสงฆ์ส่ายวัดบ้านกับวัดป่าเดินบิณฑบาตสวนทางกัน

4. เกิดการประนีประนอมที่นำไปสู่การปรับตัวเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของ พุทธศาสนาแบบอีสานเป็นชุมชนแบบพระวัดป่า นุ่งห่มผ้าสีไม่เหมือนวัดบ้าน ปฏิเสธ ขนบธรรมเนียมแบบพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอีสานที่ผสมผสานกับคติความเชื่อแบบผี นำเสนอภาพพุทธศาสนาแบบบริสุทธินิฐานะเป็นศาสนาแห่งรัฐชาติขึ้นมาใหม่ สอดคล้อง กับงานของซีเกสาร์ ทานาเบ (2555 : 195) เรียกชุมชนแบบนี้ว่า “จินตชุมชน (Imagined Communities)” “จินตชุมชนเป็นภาพตัวแทนชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ต่อต้านหรือไม่ ก็ปฏิเสธชุมชนเชิงโครงสร้างที่มีอยู่แล้ว และจินตนาการชุมชนขึ้นมาใหม่” พุทธศาสนา อีสานแม้ว่ากลุ่มพระสงฆ์ธรรมยุตจะพยายามสร้างให้เป็นพุทธศาสนาแบบใหม่ แต่ได้ กลายเป็นพุทธศาสนาอีกลักษณะหนึ่งที่มีกเรียกกันว่าเป็นพระวัดป่า ชุมชนอีสานแต่เดิม หมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีเพียงวัดประจำหมู่บ้านเพียงวัดเดียวเท่านั้น ปัจจุบัน บางหมู่บ้าน จึงมีทั้งวัดบ้านและวัดป่า แต่การเป็นวัดบ้านและวัดป่าหาได้แยกกันโดยสิ้นเชิงใหม่ ทั้งวัดบ้านและวัดต่างมารวมพิธีทางศาสนาที่มีหมู่บ้านเป็นศูนย์กลาง หรือบางทีพระสงฆ์ ที่บวชอยู่วัดบ้านกับวัดป่าก็เป็นเครือญาติเดียวกัน แต่ในทางพิธีสงฆ์แล้ว พระวัดป่าธรรม ยุตยังถือวัตรปฏิบัติที่แยกจากการทำสังฆกรรมร่วมกับพระวัดบ้านที่เป็นมหานิกาย

แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งวัดป่าและวัดบ้าน ได้ถูกผนวกเข้าเป็นวัดที่หน่วยงาน ทางพุทธศาสนาแห่งชาติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทยในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 ต่างอยู่ภายใต้การปกครองตามโครงสร้างอำนาจรัฐที่มีศูนย์กลางที่อยู่ที่มหาเถรสมาคม ซึ่งแต่เดิมทั้งวัดป่าและวัดบ้านต่างมีปฏิสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับชุมชนท้องถิ่น ที่วัดนั้น ๆ ตั้งอยู่ โดยมีชาวบ้านเป็นผู้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทำนุบำรุงวัด ในฐานะเป็นวัดประจำหมู่บ้าน (วัดบ้านเฮา) แต่ปัจจุบัน ทั้งวัดป่าและวัดบ้านได้ถูกดึง เข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยในฐานะ เป็นหน่วยงานราชการ พระสงฆ์ที่เป็นพระสังฆาธิการได้กลายเป็นข้าราชการไปด้วย ท่ามกลางการเป็นพระสงฆ์แบบราชการ (สังฆาธิการ) ทั้งพระธรรมยุตและพระมหานิกาย ต่างผ่อนปรนธรรมเนียมปฏิบัติให้สามารถร่วมพิธีกรรมทางศาสนาได้ โดยเฉพาะ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านที่มีพระสงฆ์จำนวนน้อยจำเป็นต้องนิมนต์พระสงฆ์ทั้ง 2 ฝ่ายเข้ามาร่วมในพิธีกรรม เช่น งานศพ งานปิดทองฝังลูกนิมิต งานพุทธาภิเษก รวมถึงงานบุญประเพณีในฮีตก็มักเห็นพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายได้รับนิมนต์ มาเข้าร่วมพิธี แสดงให้เห็นถึงปรับตัวของพระสงฆ์ทั้งสองนิกายในอีสานได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- ชีกะฮาร์ ทานาเบ. (2555). *พิธีกรรมและปฏิบัติในสังคมชาวนาภาคเหนือของประเทศไทย*. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีระพงษ์ มีไธสง. (2557). *สดสง ภูมิปัญญาพื้นบ้านพิธีเถรภิษกพระสงฆ์ในภาคอีสาน*. มหาสารคาม : อภิชาตการพิมพ์.
- เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. (2534). *การก่อตั้งและขยายวงศของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394-2473)*. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมมุนี. (2479). *ตำนานวัดสุปฏิหาราม*. ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2479.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2465). *ตำนานวัดบวรนิเวศ*. กรุงเทพฯ : โสภณพิพิธธรรมาคาร.
- หมุน โสมะจิติ. (2505). *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)*. พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในงานฉลองอายุครบ 80 ปีของท่านเจ้าคุณพระศรีธรรมวงศาจารย์ สถิต ณ วัดสุปฏิหาราม เมืองอุบลราชธานี วันที่ 6 มกราคม 2505.
- Kamala Tiyavanich. (1997). *Forest recollections : Wandering monks in twentieth-century Thailand*. Chiang Mai : Silkworm Books.
- Tanabe, S. and C. Keyes. (2002). *Cultural Crisis and Social Memory : Modernity and Identity in Thailand and Laos*. London : Routledge Curzon.
- Taylor, J.L. (1996). *Forest Monks and The Nation-State An Anthropological Historical Study in Northeastern Thailand*. Singapore. Institute of Southeast Asian Studies.